

ФІСКАЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В НОРВЕГІЇ ТА УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ ПОДОЛАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ РОЗРИВІВ

FISCAL ENVIRONMENTAL MANAGEMENT REGULATION IN NORWAY AND UKRAINE: PROSPECTS OF OVERCOMING THE INSTITUTIONAL GAPS

Вадим БАРДАСЬ,
Луцький національний
технічний університет

Vadym BARDAS',
Lutsk National
Technical University

В Україні тривалий час ведеться полеміка щодо вдосконалення системи фіскального регулювання природокористування, зокрема щодо посилення його рентної спрямованості. Але ряд пропозицій так і не набули законодавчого та нормативного оформлення, що й надалі зберігає символічний характер величини більшості фіскальних регуляторів. Однією з основних причин повільної трансформації системи фіскального регулювання природокористування є недостатній рівень імплементації у вітчизняну практику позитивного зарубіжного досвіду. У більшості високорозвинених країн, багатих на природні ресурси, послаблення податкового тиску на великий і середній бізнес, доходи громадян та споживання відбувається за рахунок зростання величини природно-ресурсних платежів, яка відображає реальну вартість залучених у господарський оборот природних благ.

Доцільність запозичення зарубіжного досвіду щодо фіскального регулювання природокористування розглядається у працях Б.Буркинського, О.Веклич, Т.Галушкіної, В.Міщенко, С.Харічкова, М.Хвесика та інших [1; 2; 4; 5]. Однак недостатньо формалізованими залишаються диспропорції між величиною надходжень природно-ресурсних платежів у високорозвинених країнах та Україні, що є передумовою перегляду нормативів плати за спеціальне використання природних ресурсів у нашій країні.

Цілями даної публікації є виявлення проявів «голландської хвороби» у національній економіці внаслідок стимулювання сировинного експорту, дослідження досвіду Норвегії у фіскальному регулюванні природокористування, порівняння його з вітчизняною практикою, розробка методологічних засад подолання інституціонального розриву між системою фіскального регулювання природокористування в Україні та у країнах із соціально орієнтованою ринковою економікою.

Історично так склалося, що природно-ресурсний потенціал відіграє домінуючу роль в економічному та соціальному розвитку вітчизняної економіки. Валютні надходження від реалізації сировинних товарів, що є визначальною експортною складовою, впливають на стан платіжного балансу й формування валютного курсу, а також на розмір валового внутрішнього продукту, вказуючи таким чином на «голландську хворобу». Тим більше, що ціни сировинних ресурсів схильні до істотних коливань, які визначаються кон'юнктурою світових ринків. Також разом із цінами експортних ресурсів коливається і обмінний курс, оскільки саме ці ресурси становлять значну питому вагу в загальному обсязі експорту.

Висока волатильність курсу національної валюти негативним чином познача-

ється і на галузях, пов'язаних із зовнішньою торгівлею (як на галузях-експортерах, так і на імпортерах), і на обсязі іноземних інвестицій в економіку країни. Якщо національна промисловість значною мірою залежить від імпорту, то нестабільність

обмінного курсу буде мати негативний вплив на всю економіку. Окрім цього, при видобутку й переробці компонентів природно-ресурсного потенціалу використовуються імпортні енергоносії, обсяг споживання яких прямо або опосередковано відбивається на економічній кон'юнктурі всередині країни. Відхилення від оптимальної траєкторії вище наведеної динамічної системи при кон'юнктурній волатильності провокує зростання енергоємності національного виробництва й розкручування спіралі інфляції витрат і, як наслідок, зниження реального зростання ВВП та рівня добробуту населення.

При цьому наявність рентної складової у сферах національного господарства, пов'язаних з освоєнням природно-ресурсного потенціалу, робить їх бізнес-проекти набагато інвестиційно привабливішими порівняно з іншими напрямками капіталовкладень, і тому в країні лівова частка коштів спрямовується на розвиток та підтримку саме цих індустріальних галузей, створюючи структурні макроекономічні диспропорції та обмежуючи диверсифікацію ризиків. **За таких умов економіка прямує траєкторією «ресурсного прокляття» або шляхом зациклення на високоприбуткових сировинних сферах національного господарства.**

З огляду на необхідність створення в усіх сферах національної економіки рівних конкурентних умов і формування оптимального інституціонального середовища для економічного зростання виникає потреба в застосуванні окремого фіскального інструментарію, який компенсує недоліки існуючої системи макроекономічного регулювання розвитку бізнесу і формування показників рентабельності та інвестиційної привабливості. Склад фіскальних інструментів має бути диверсифікованим для протидії явищу «дифузії» ренти,

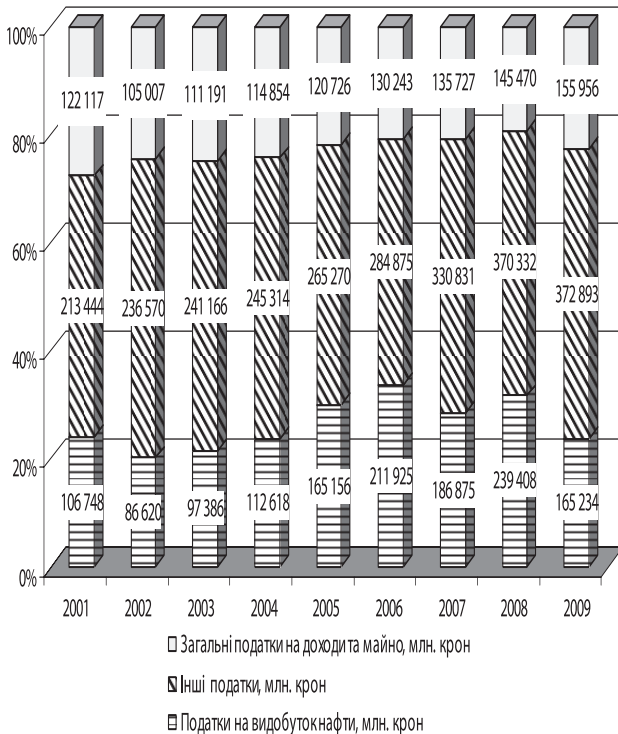
за якого доходи від освоєння природних ресурсів, що формуються в добувних галузях, перетікають в інші (або суміжні з ними) сфери господарювання чи в наступні цикли переробки природних ресурсів до експортної реалізації сировинних товарів на світових ринках.

У теорії висловлюється ряд доказів на користь вилучення ренти. По-перше, це не порушує принципів свободи ринкової торгівлі та найменшою мірою спотворює економіку. По-друге, перенесення тягаря податків на ренту дозволяє зняти їх тиск з оплати праці, що сприяє підвищенню рівня добробуту. По-третє, таким чином знижується податковий тиск на прибуток, тим самим сприяючи зростанню обсягів інвестицій у виробництво, зростанню за-

У статті розкриваються суперечності вітчизняної системи фіскального регулювання природокористування. Проаналізовано структуру податкових надходжень до консолідованих бюджетів Норвегії та України, виявлено диспропорції у питомій вазі природно-ресурсних платежів. Запропоновано диференціювати нормативи плати за спеціальне природокористування виходячи з рівня інноваційно-технологічного розвитку видобувного підприємства.

The article reveals the national system's contradictions of the fiscal environmental management. The structure of taxation receipts to the consolidated budgets of Norway and Ukraine is analyzed, the disparities in the share of natural resource payments are revealed. It is proposed to differentiate the standards of payment for special environmental regulation based on the innovation and technological development level of mining enterprises.

Рис. 1. Динаміка структури податкових надходжень до консолідованого бюджету Норвегії за період 2001-2009 років (за даними Statistics Norway)

йняті. По-четверте, витрати, пов'язані зі збором ренти, менші, ніж зі збором податків.

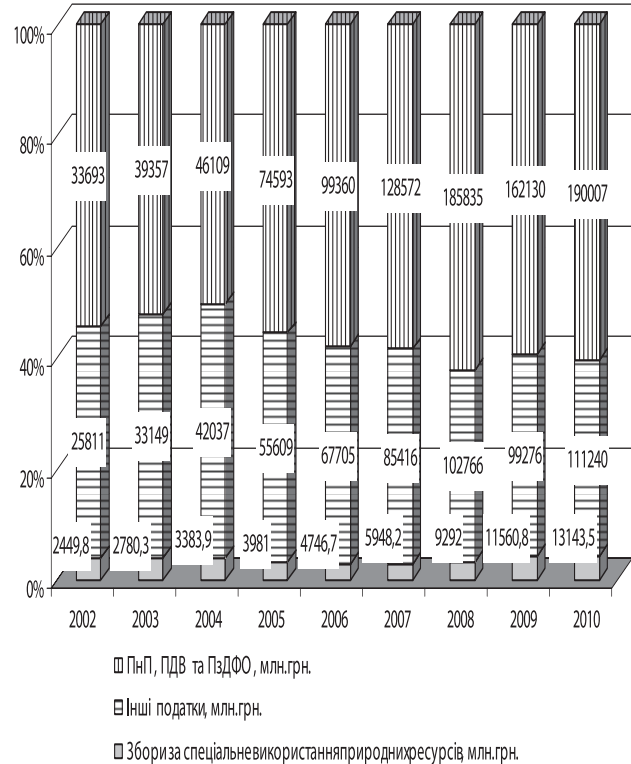
Підтвердженням таких аргументів є позитивний досвід формування системи рентних відносин у багатьох країнах, де в податковому законодавстві існує поняття природної ренти – надприбутку, одержуваного за рахунок використання корисних копалин, і світова практика рентного оподаткування, зокрема нафтовидобування, свідчить, що частка ренти, яка вилучається державою, досягає 80% [3]. Класичним прикладом регулювання рентних відносин та створення сприятливих умов для збалансованої траєкторії економічного зростання є інституціональні перетворення в Норвегії, у якій з використанням рентних доходів створено довгостроковий фонд заощадження для майбутніх поколінь з метою формування валютних активів, відсоткові доходи від яких використовуються на фінансування перманентного збільшення споживання [6].

У Норвегії нафтові компанії сплачують до бюджету 78% прибутку. Незважаючи на те, що частка держави в статутному капіталі основної нафтової компанії країни становить 81,7%, введено також податок на додатковий дохід на нафтовидобуток – 50% – плюс основний корпоративний дохід, який становить 28%. При цьому передбачається, що рентабельність не повинна перевищувати 20% [3].

Дані рис. 1 свідчать, що частка податків у Норвегії на доходи та майно знизилась у 2008 році порівняно з 2001 із 27,6% до 19,3%. Таке зниження компенсувалося зростанням фіскального навантаження на основних операторів природокористування. Так, питома вага загальних і спеціальних податків на видобуток вуглеводнів за аналогічний період зростає з 20,2% у 2002 році до 33,8% у 2006 та 31,7% – у 2008. Частка інших податків практично не змінилася. Структурні коливання в надходженнях податків на доходи та майно, а також платежів за видобуток природних ресурсів у 2009 році зумовлені погіршенням глобальної економічної ситуації та кон'юнктури сировинних ринків.

На рис. 2 показано стан фіскального регулювання природокористування в Україні, який характеризується мізерною часткою природно-ресурсних

Рис. 2. Динаміка структури основних формуючих податків Зведеного бюджету України та природно-ресурсних платежів за період 2002-2010 років (за даними Державної служби статистики України)

платежів у загальних доходах Зведеного бюджету, яка за період 2002-2010 років у середньому знаходиться на рівні 4%, а в 2005-2008 – знизилась до 3%. Водночас питома вага податку на прибуток (ПнП), податку на додану вартість (ПнД) та податку з доходів фізичних осіб (ПзДФО) збільшилася з 50,3% у 2004 році до 62,4% у 2008 та 60,4% – у 2010. Дана ситуація вказує на наявність значних резервів зростання природно-ресурсних платежів і на можливість проведення структурних реформ у напрямку оптимізації стану макроекономічного фіскального регулювання.

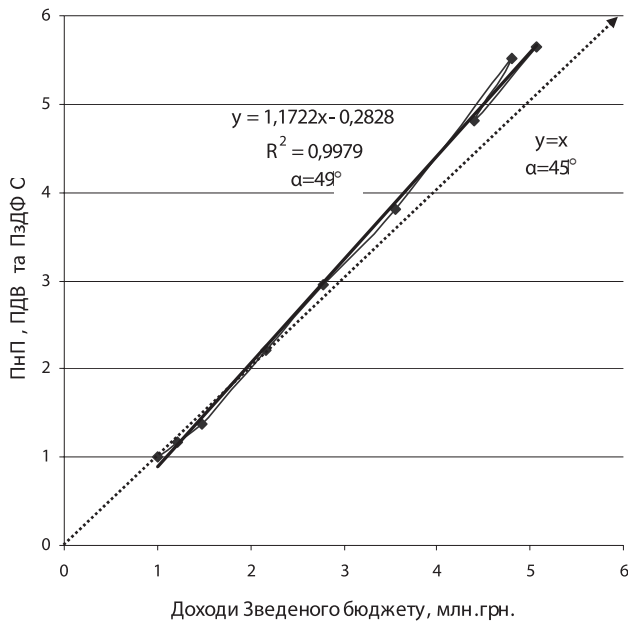
З метою більш ґрунтовного вивчення динамічних характеристик зміни наведених вище показників фіскальних надходжень для України та Норвегії використовуємо парний лінійний регресійний аналіз з подальшою обробкою результатів за допомогою методів диференціального числення.

Парна лінійна регресійна модель має вигляд $y = a \cdot x + b$, де a – коефіцієнт еластичності регресійного рівняння, $a = \tan \alpha$, причому α – кут нахилу регресійного рівняння до осі абсцис. Коефіцієнт еластичності регресійного рівняння характеризує відносну зміну приросту регресійної функції $y = a \cdot x + b$ при відносних змінах приросту аргументу функції x , тобто показує еластичність функції. Похідна регресійної функції $y = a \cdot x + b$ у точці x дорівнює $y' = a = \tan \alpha$ і є лімітом відношення приросту функції Δy до приросту аргументу Δx . Під фізичним змістом похідної розуміють швидкість зміни функції $y = a \cdot x + b$. У зв'язку з цим можна визначити економічний зміст похідної як швидкість зміни деякого економічного процесу, в даному випадку – процесу заміни класичних податків на доходи й споживання на платежі за використання природно-ресурсного потенціалу. У такому випадку кут нахилу регресійного рівняння до осі абсцис (α), а отже, і коефіцієнт еластичності регресійного рівняння (a) будуть вказувати на співвідношення темпів приросту відповідних показників фіскальних надходжень.

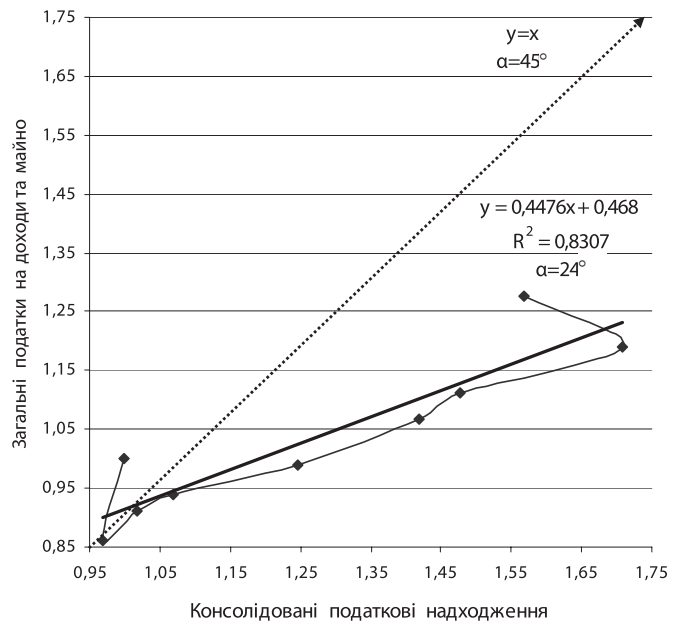
На рис. 3 зображено регресійну залежність між загальними податковими надходженнями й надходженнями класичних податків на доходи і майно. Пряма $y = x$ розміщена під кутом 45° і вказує на ситуацію, в якій темпи зростання двох показників є однаковими. Як видно з рис. 3, в Україні швидкість

Рис. 3. Функціональна залежність між базисними абсолютними темпами зростання для доходів зведеного бюджету і основних прямих та непрямих податків в Україні (а) за період 2002-2010 років та в Норвегії (б) – 2001-2009

а)

б)

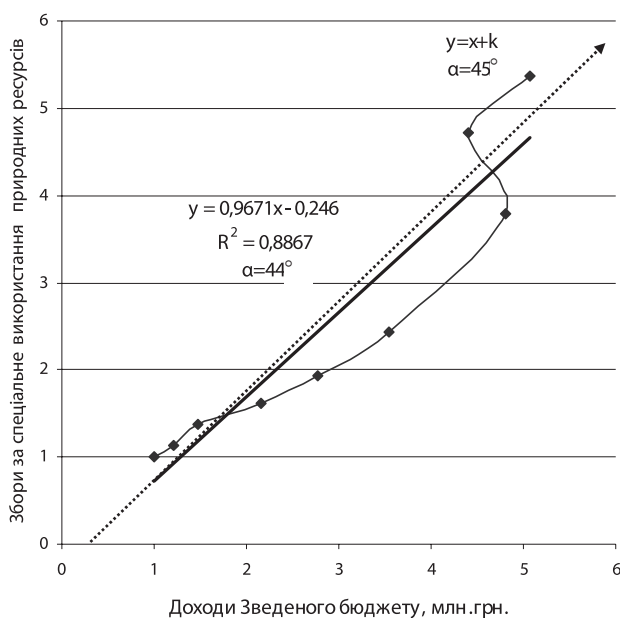
збільшення надходжень ПнП, ПДВ та ПзДФО випереджає темпи зростання доходів Зведеного бюджету. Це призводить до збільшення частки ПнП, ПДВ та ПзДФО в доходах Зведеного бюджету. Тоді як у Норвегії спостерігається протилежна тенденція – частка традиційних податків знижується.

Рис. 4 показує рівень фіскального регулювання використання природних ресурсів в Україні та Норвегії відповідно. Для України характерною є тенденція еквівалентності між темпами зростання зборів за використання природних ресурсів і доходів Зведеного бюджету. Так, за аналізований період в середньому надходження природно-ресурсних платежів зростали на

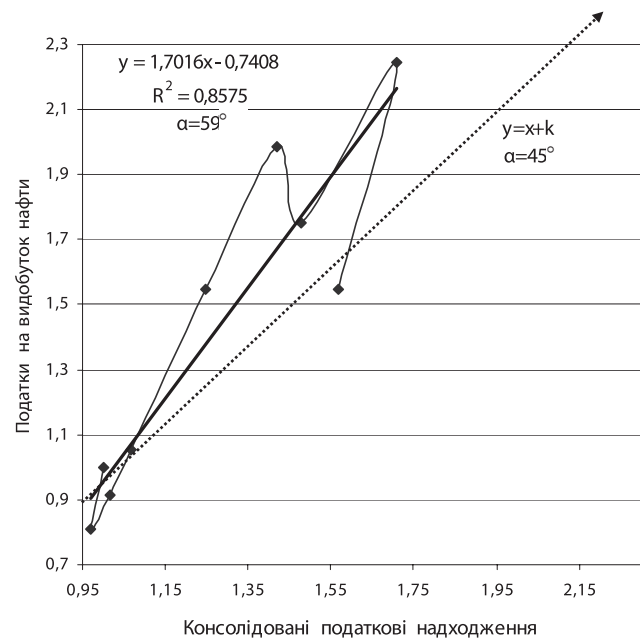
23% щорічно, а доходи Зведеного бюджету – на 22%. Тоді як надходження податків за видобуток вуглеводнів на території Норвегії з 2001 по 2008 роки в середньому зростали на 12,2%, а консолідовані податкові надходження – на 7,9%, ілюструючи зростання рівня фіскального навантаження на використання природного багатства країни.

Рис. 5 є логічним продовженням **рис. 4** і поєднує ефекти зростання частки ПнП, ПДВ та ПзДФО та коливання питомої ваги зборів за спеціальне використання природних ресурсів для України та зростання частки природно-ресурсних платежів і зменшення питомої ваги податків на доходи

Рис. 4. Функціональна залежність між базисними абсолютними темпами зростання для доходів Зведеного бюджету та природно-ресурсних податків в Україні (а) за період 2002-2010 років та в Норвегії (б) – 2001-2009

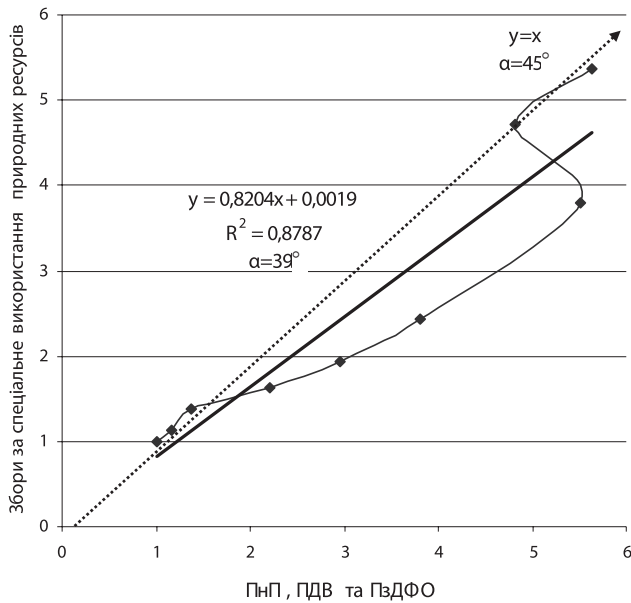

а)

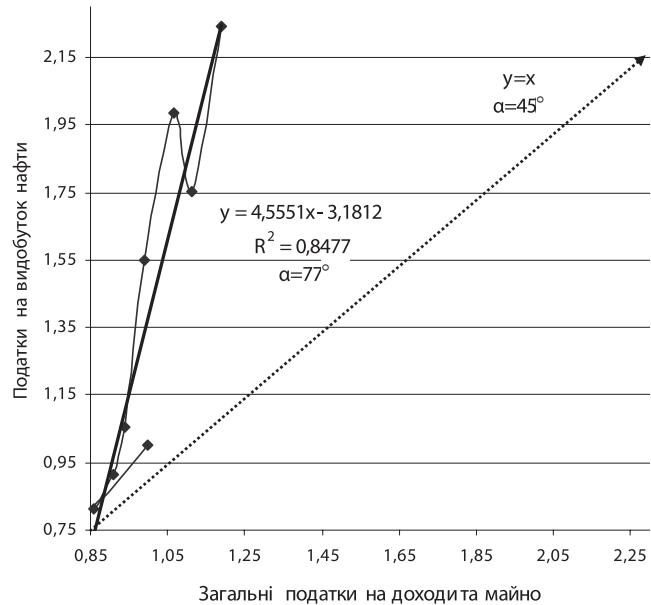

б)

Рис. 5. Функціональна залежність між базисними абсолютними темпами зростання для основних прямих і непрямих податків та природно-ресурсних податків в Україні (а) за період 2002-2010 років та в Норвегії (б) – 2001-2009

а)

б)

та майно – для Норвегії. На рис. 5 помітно, що є **значний інституціональний розрив між фіскальним регулюванням природокористування в Україні та Норвегії**. На сьогодні, коли в Норвегії вже майже завершено заходи щодо підвищення рівня фіскального регулювання природокористування (коефіцієнт еластичності регресійного рівняння для Норвегії $\alpha=4,56$, а середньорічний відносний темп приросту податків на доходи і майно за відповідний період – 2,5% вказують на високий рівень заміщення податками за використання природно-ресурсного потенціалу), в Україні все ще робиться акцент у довгостроковому періоді на традиційні податки на доходи й споживання, надходження яких в середньому щорічно зростають на 24,1%. Така ситуація тільки сприяє розвитку економіки «ресурсного прокляття» в нашій країні та поглибленню структурних диспропорцій національного господарства, зростанню його вразливості до волатильності економічної кон'юнктури й повній відсутності диверсифікованості макроекономічних ризиків.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз стану фіскального регулювання природокористування в Україні порівняно з Норвегією свідчить про колосальну відсталість національного інституціонального середовища в сфері використання природних ресурсів від його розвитку в країнах із соціально орієнтованою ринковою економікою. З метою недопущення поглиблення даного розриву на майбутнє необхідно докорінно змінити існуючі на сьогодні підходи до визначення вартості природних ресурсів у складі національного багатства, а також модифікувати податкові інструменти фіскального регулювання природокористування в напрямку переведення їх на рентну основу шляхом обмеження надприбутків бізнес-структур. Одним з можливих варіантів у рамках політики вилучення надприбутків мають стати інституціональні заходи з приводу обмеження рентабельності компаній сировинного сектору. При цьому пропонується коефіцієнт прибутковості має враховувати середньорічний розмір інфляції та облікової ставки НБУ, а також диференціюватися залежно від рівня технологічного укладу підприємства в бік зростання при використанні високотехнологічних процесів. Це закладе стимули для впровадження інноваційних продуктів.

Крім того, фіскальні інструменти повинні ще враховувати явище «дифузії ренти» та використовувати комплексний підхід для протидії цьому: засто-

сування роялті, ліцензій, прямої та непрямой участі держави в видобувному секторі, експортних мит. Наведені вище важелі повинні використовуватись у відповідних співвідношеннях з метою недопущення надмірного фіскального тиску (понад нормативну рентабельність) на основних операторів природокористування й зміщення траєкторії розвитку динамічної системи макроспіввідношень з оптимальною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веклич О. Фінансові інструменти вилучення екологічної ренти / О. Веклич // *Економіка України*. – 2008. – №9. – С. 27-37.
2. Інституціональні засади та інструментарій збалансованого природокористування / Під редакцією д.е.н., професора С.К.Харічкова // *ІПРЕЕД НАН України*. – Одеса: ІПРЕЕД, 2010. – 484 с.
3. Костель Н.В. Управление природопользованием и проблемы перераспределения природной ренты / Н.В.Костель // *Вісник СумДУ. Серія Економіка*. – 2008. – №1. – С. 67-72.
4. Міщенко В. Крок уперед. А могли зробити два. Про екологічний аспект нового Податкового кодексу / В. Міщенко // *Дзеркало тижня*. – 2010. – №45. – С. 9.
5. Хвесик М.А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів: [монографія] / М.А.Хвесик, В.А.Голян. – К.: Кондор, 2007. – 480 с.
6. Frederick van der Ploeg, Anthony J. Venables. Harnessing windfall revenues: optimal policies for resource-rich developing economies / Frederick van der Ploeg, Anthony J. Venables // *The Economic Journal*. – 2011. – [Електронний ресурс]. – Доступний з <<http://www.economics.ox.ac.uk/members/tvenables/images/stories/unpublishedpapers/harnessing2.pdf>>.